

Wincenty Kołodziej

**REPRESJE CARATU WOBEC ANARCHISTÓW
PODCZAS REWOLUCJI 1905–1907 W ROSJI**

Ibidem

Wiosną i latem 1906 roku w Rosji rozpoczyna się okres kiedy nastroje rewolucyjne słabną a do głosu zaczyna dochodzić kontrrewolucja. W jednych guberniach istnieje stan wojenny wprowadzony przez władze carskie w 1905 roku, w drugich natomiast wzmocnione pogotowie. Generał-gubernatorzy, gubernatorzy i naczelnicy miejscy uzyskali dyktatorskie pełnomocnictwa.

W celu tłumienia wystąpień rewolucyjnych władze carskie przetransportowały z wojny rosyjsko-japońskiej oddziały wojska do rejonów objętych rewolucją. Rozpoczęto brutalnie rozprawiać się z ruchem rewolucyjnym. Polegała ona na organizowaniu: pogromów, aresztowań, wprowadzeniu sądownictwa wojennego, zesłań na Syberię, łapanek, gwałtów, bezkarnych zabójstw, demolowaniu mieszkań podejrzanych, okradaniu i biciu czy torturowaniu zatrzymanych¹. Innym wyrazem represji było stosowanie przez władze carskie wysokich grzywnien pieniężnych za najmniejsze przewinienie. Gdy zatrzymany w stosunku do policji użył słowa „chuligan” lub „czarno-sociniec” to groziła mu grzywna w wysokości 3 tys. rubli². Prowadzone represje przybrały w końcu z biegiem czasu charakteru masowej kaźni. Te represyjne cechy władzy carskiej najdobitniej określił Lew Tołstoj. Stwierdził

¹ A. Aleksandrowicz, *Soznatielnaja Rossija*, Petersburg 1906, s. 567.

² *Ibidem*.

mianowicie, że „siła władzy opiera się tylko na gwałcie, naród w Rosji dawno w nią nie wierzy, władza to zna i dlatego walczy z nim”³.

Prowadzone masowe represje spowodowały, iż nawet przeciwnicy rewolucji wystąpili przeciw nim.

Zwołana II Duma uchwaliła w dniu 15 czerwca 1906 roku ustawę o zniesieniu kary śmierci w Rosji. W myśl tej ustawy uzyskane wyroki śmierci zmieniano na dożywotnią katorgę. W cztery dni później minister Szczegłowitow wystąpił przeciwko tej ustawie. Swój sprzeciw uzasadniał argumentem, że w Rosji „rozwijają się socjalistyczne kierunki, zaś rozwój socjalizmu doprowadził do anarchizmu i załamania się istniejących ideałów na rzecz jednego ogólnoburzącego, jakim jest anarchizm”. Anarchizm zaś – zdaniem ministra – zagraża całej ludzkości i dlatego potrzebne są koniecznie środki do walki z nim, tym środkiem jest kara śmierci, zaś zniesienie jej jest równoznaczne z brakiem obrony władzy⁴. Nie poprzestano na tym, 11 września 1906 roku premier P.A. Stołypin wydał zarządzenie o nieprzyjmowaniu przez władze telegramów o łaskę od osób skazanych na karę śmierci⁵. Gabinet P.A. Stołyпина od sierpnia 1906 roku do czerwca 1907 roku represjom poświęcił 62 posiedzenia. Sprawom zmian organizacyjnych w zarządzaniu państwem poświęcono 4 posiedzenia, problematyce rolnej 14, robotniczej 1, oświatowej 3, religijnej 3, problemom przemysłowym i handlowym 22 posiedzenia i stosunkom międzynarodowym 12 posiedzeń⁶.

Aparat represyjny państwa carskiego był bardzo kosztowny. Nie wystarczały mu już preliminowane środki budżetowe, lecz żądano jeszcze dodatkowych środków finansowych. W 1906 roku przeznaczono na działalność represyjną sumę 128 tysięcy rubli, którą powiększono 19 października 1906 roku o 650 tys. rubli i 19 stycznia 1907 roku jeszcze o 120 tys. rubli⁷. Według raportu gubernatora Skalonego z Warszawy siły represyjne, jakimi dysponowała władza, nie były w stanie sprostać postawionym zadaniom w walce z ruchem rewolucyjnym i narodowym. Uzdrowienie sytuacji widział on we wprowadzeniu stanu wojennego i podniesieniu uposażenia policji. Kiedy jednak podobne raporty zaczęły napływać z wielu stron Rosji, władze carskie, chcąc zaspokoić te żądania, zdecydowały się na przyznanie policji nagród w wysokości od 7,5 rubla do 100 rubli, w zależności od wykazanej aktywności w dławieniu ruchu rewolucyjnego⁸.

³ L. Tołstoj, *Otnoszenije k gosudarstwu*, [w:] *Anarchizm*, Petersburg 1906, s. 9.

⁴ S. Uszczerowicz, *Smiertnyje kazni carsko Rossii*, Charków 1933, s. 192.

⁵ I.G. Korolew, *Pierwaja ruskaja Riewolucja a caryzm*, Moskwa 1982, s. 147.

⁶ Ibidem, s. 138.

⁷ Ibidem, s. 147.

⁸ *Caryzm w Barbie s riewoluczej 1905–1907*, Moskwa 1936, s. 153.

Dla policji carskiej kosztowne też było wykonanie wyroków śmierci. Kaci uzyskiwali bowiem wynagrodzenie od 25 do 100 rubli, a koszt wykonania wyroku śmierci przez powieszenie dwóch osób wynosił według cennika władz 5,70 rubla, zaś przez rozstrzelanie 49 rubli⁹. Stąd w okresie wzmożonych represji ferowano wyroki śmierci głównie przez powieszenie, a nie rozstrzelanie.

Ruch rewolucyjny nie tylko atakował zbrojnie policję, lecz także służbę więzienną, wojsko oraz przedstawicieli władzy. W walce tej najbardziej aktywni byli anarchiści i maksymaliści. Ci ostatni od 1903 do 1909 roku przeprowadzili przeszło 218 ataków na przedstawicieli władzy. Obiektem ataków byli: 2 ministrowie, 33 gubernatorów i wicece gubernatorów, 16 naczelników miast, prokuratorów, pomocników prokuratorów, 24 naczelników więzień, 26 naczelników policji, 7 generałów i admirałów, 15 pułkowników, 8 adwokatów, 26 szpiclów, 1 prowokatora¹⁰. Uczestnikami tych aktów terrorystycznych było 62 robotników, 14 inteligentów, 9 chłopów, 18 uczniów¹¹. Największa część tych aktów terrorystycznych miała miejsce w latach 1905–1907. Do roku 1905 przeprowadzono 6 terrorystycznych aktów, w 1905 roku – 60 aktów, w 1906 roku – 78 aktów, a w 1907 roku – 66 aktów¹². Jeszcze bardziej aktywni w działalności terrorystycznej byli anarchiści. W latach 1905–1907 rozwinęli w Rosji terror agrarny i fabryczny. Przybrał on na sile w takich guberniach, jak: saratowska, jekaterynowska, mińska, riazańska, władymirska, tombolska, orłowska, tulska, kurska¹³. Akty terrorystyczne przeprowadzone w Białymstoku, Mińsku, Moskwie, Jekaterynosławiu, Kijowie czy Odessie zyskiwały uznanie i poparcie tych, którzy nawoływali społeczeństwo rosyjskie do aktywnej walki z caratem. Anarchiści w okresie od 29 lipca do 9 sierpnia 1906 roku w różnych częściach Rosji /wyłączając Kaukaz i Finlandię/ zabili w tego typu aktach terrorystycznych 151 przedstawicieli władzy, 173 agentów policji, ranili 12 osób¹⁴. Organizowali napady na właścicieli fabryk, banków, na urzędy pocztowe. Tylko w ciągu 10 dni na przełomie lipca i sierpnia 1906 roku ofiarami terroru ekonomicznego zostało 291 osób. W napadach na banki i urzędy pocztowe oraz osoby prywatne zdobyli anarchiści 316,6 milionów rubli. Od państwa zarekwirowali sumę

⁹ S. Uszerowicz, *Smiertnyje kazni w carsko Rossii...*, s. 481.

¹⁰ K.W. Gusiew, *Partia esserow ot mielkoburżuaznogo riwolucjonizma k kontrrewolucji*, Moskwa, s. 78.

¹¹ S.W. Lewanow, *Iż istorii borby bolszewckoj partii protiv eserow 1903–1917*, Leningrad 1975, s. 75.

¹² *Ibidem*, s. 88.

¹³ *Ibidem*, s. 100.

¹⁴ *Anarchia i Riewolucja*, „Wiernik Żyżni” 22.08.1906, nr 10, s. 2.

160 milionów rubli¹⁵. Dużym uznaniem wśród anarchistów cieszyły się napady na magazyny z winem. W ciągu tych 10 dni lipca i sierpnia 1906 roku obrabowali 34 magazyny¹⁶. Ulotka grupy „Bieznaczale” z 1906 roku ganiła anarchistów, że „plączą się pijani po miastach Rosji i poszukują tylko okazji, aby kogoś ograbić, a zdobyte pieniądze przeznaczyć na wódkę”¹⁷.

Anarchiści występowali ostro przeciw strukturom państwa, władzy, prywatnej własności we wszelkiej formie i przeciw skutkom, które z tego faktu wynikają. Odnosili się sceptycznie do istniejących form organizacyjnych, odrzucali kompromisy z rządzącymi klasami i innymi partiami politycznymi. Twierdzili, „że są z krwi i kości rewolucjonistami i ich celem jest walka i zburzenie istniejącego systemu politycznego”¹⁸. Organizowane przez anarchistów grabieże uzasadnione były potrzebę zdobycia od wyzyskiwaczy i państwa środków finansowych na cele rewolucyjne. Twierdzili, iż zwracanie się do robotników o pomoc finansowe jest niemożliwe, gdyż są oni okradani przez burżuazję i pieniędzy nie posiadają. Uważali, że rewolucjonista nawet drogę przemocy powinien zdobywać środki do walki z caratem.

Prokuratura carska anarchistów oskarżała zarówno o prowadzenie wywrotowej agitacji i propagandy, o kolportaż nielegalnej literatury, czy organizowanie konspiracyjnych zebrań, jak też o pracę w tajnych drukarniach, gromadzenie materiałów wybuchowych i broni, o zbrojne wystąpienia przeciw władzy, o działalność terrorystyczną, o zbrojny napad w celu zdobycia pieniędzy dla organizacji i wreszcie o ucieczkę z zesłania¹⁹.

Sądownictwo zaś dysponowało całą gamą kar, zróżnicowanych w zależności od rodzaju. Sądownictwo ogólne mogło zasądzić zatrzymanego na karę więzienia, twierdzy, zesłania i katorgi, gdy okręgowy sąd wojenny na służbę w karnej kampanii, na zesłanie, katorgę i na karę śmierci, zaś wojenny sąd polowy już tylko na katorgę lub karę śmierci²⁰.

Prowadzone przez anarchistów zamachy bombowe na posterunki policji i na innych przedstawicieli władzy wywoływały z ich strony wzmożone represje. Nie tylko anarchistów torturowano, lecz często bez sądu mordowano podczas śledztwa.

¹⁵ Ibidem, s. 3.

¹⁶ Ibidem, s. 2.

¹⁷ „Listok Bieznaczale” 1906, nr 1.

¹⁸ W. Zabreżniew, *O tierorie*, [w:] *Anarchizm*, London 1906, s. 42.

¹⁹ S. Uszarowicz, *Smiertnyje kazni w carsko Rossii...*, s. 235.

²⁰ Ibidem, s. 236.

Nie tylko w Warszawie rozstrzeliwano bez sądu²¹. Podobne akty przemocy miały miejsca w Odessie, Moskwie, Rydze, Kijowie²².

Carski aparat represyjny w walce z ruchem rewolucyjnym stosował też metodę karnych ekspedycji i pogromów. Dowódcy karnych ekspedycji na tereny objęte rewolucją otrzymywali nieograniczoną władzę. Wykorzystywali ją nie do naprawy i usprawnienia aparatu państwowego lecz do krwawego tłumienia ruchów rewolucyjnych. Dla ilustracji tej metody można podać, iż w jednej z takich ekspedycji, trwającej dwa miesiące, powieszono 18 osób, rozstrzelano 621, a zabito w czasie łapanek 320 osób²³. Płk Riman, który zaprowadził „porządek” na moskiewsko-kazańskiej kolei zwrócił się z apelem do miejscowej ludności „aby tzw. oratorów zabijali byle czym, a więc toporem, pałąką czy siekierą” z zapewnieniem o bezkarności tej działalności²⁴. W okresie 1906–1909 w karnych ekspedycjach i żydowskich pogromach zabito 21 tysięcy, a zraniono 31 tys. osób²⁵. Widoczne bezprawie w likwidowaniu przeciwników politycznych, częste wykonywania wyroków bez jakiegokolwiek sądu i wzrastające oburzenie części postępowej opinii publicznej Rosji, zmusiły w końcu władze carskie do nadania represjom charakteru prawnego. W tym też celu 19 sierpnia 1906 roku powołano sądy wojenne i określono zasady ich funkcjonowania. Sądom tym podlegały takie wykroczenia, jak: napady na władzę cywilną oraz na wojsko i policję, grabieże, rozboje, akty terrorystyczne, zbrojny opór władzy. Sąd wojenny składał się z przewodniczącego i oficerów, którzy decydowali o życiu lub śmierci oskarżonych. Sporządzony na wprędce akt oskarżenia nie był dostarczany oskarżonemu, chociaż przypisywano mu decydujące znaczenie. Posiedzenie sądu było tajne i najdłużej miało trwać 48 godzin. W posiedzeniu sądu nie brał udziału ani prokurator, ani obrońca, co stanowiło akt zrównania szansy oskarżonego, skoro bowiem nie było strony oskarżającej niepotrzebna też była obrona. Tak więc rola sądu sprowadzona została do zaakceptowania wniosku policji o skazanie oskarżonego na karę śmierci lub jego odrzucenia²⁶. Jak w praktyce wyglądała działalność sądu wojennego znamy z relacji jednego z oficerów powołanych w jego skład. Relacjonuje on:

„wprowadzono nas, tj. całą piątkę do sali, gdzie był stół nakryty zielonym sukniem. Na stole leżały akta sprawy. Sądowi przewodniczył pułkownik. Prócz niego na sali było 4 kapitanów z różnych pułków. Powołani wzajem-

²¹ „Buriestnik” wrzesień–październik 1907, nr 6–7, s. 8.

²² Ibidem, luty 1907, nr 9, s. 6.

²³ M. Pawłowicz, *W turmach carsko Rosji*, Moskwa 1926, s. 168.

²⁴ Ibidem.

²⁵ Ibidem, s. 169.

²⁶ *Caryzm w barbie s rewolucyjnej...*, s. 77.

nie się nie znali. Sprawa, jaką mieli rozpatrzeć, dotyczyła ekspropriacji przeprowadzonej w pociągu. Do akt sprawy dołączony był jako obciążający dowód, pistolet i naboje. Punktualnie o godzinie 18-tej przywieziony został obwiniony przez 4 żandarmów, którzy uzbrojeni byli w gołe szable. Przewodniczący przystąpił do odczytywania aktu oskarżenia. Okazało się w trakcie jego czytania, iż zarzuty stawiane oskarżonemu nie były w pełni umotywowane i nie było ich wiele. Po przeczytaniu aktu oskarżenia zapytano oskarżonego czy przyznaje się do winy. Pada odpowiedź – nie. Oskarżony zostaje wyprowadzony z sali. Gdy drzwi za oskarżonym zostają zamknięte, przewodniczący sądu stwierdza głośno: no i co panowie, sprawa jasna – kłamie. Oczywiście – pada odpowiedź pozostałych. Przystąpiono do sporządzenia wyroku skazującego oskarżonego na karę śmierci. Po jego sporządzeniu wprowadzono oskarżonego i odczytano mu wyrok. Cała sprawa trwała 30 minut. Za 4 godziny wyrok wykonano”²⁷.

Sąd wojenny w Królestwie Polskim składał się z prezesa sądu generał-lejtnanta, 7 stałych sędziów generał-majorów, prezesa prokuratury, i 7 prokuratorów. Na sesjach sądowych w charakterze sędziów występowali: jeden sędzia generał-major, dwóch oficerów ze służby czynnej w randze co najmniej podpułkownika, których na każdą sprawę delegował generał gubernator danej prowincji. Prezującym był zawsze generał-major i on to kierował samowładnie całym procesem jako jedyny znawca formalności prawnych i jako najwyższy rangą. Obaj pozostali sędziowie dla różnych względów zmuszeni byli niemal zawsze godzić się na sposób rozstrzygnięcia sprawy proponowany przez przewodniczącego²⁸.

Policji carskiej nie obce było stosowanie tortur celem wymuszenia zeznań korzystnych dla niej. O stosowaniu tortur wobec oskarżonych świadczyć może najlepiej wyposażenie sali tortur w ryskim więzieniu. Znalezione tam bowiem dębową ławę z rzemieniami, służącymi do przywiązywania do niej oskarżonych, których następnie bito, żelazną kurtkę do łamania klatki piersiowej, długie żelazne igły, obręcze do łamania kości, kleszcze do wrywania włosów, paznokci i zębów oraz szczypcy do ugniatania i miażdżenia narządów męskich²⁹. Tortury stosowano również, aby udowodnić rację policji, a nie sądu. Świadczą o tym najlepiej wydarzenia w Rydze 24 września 1906 roku, kiedy rozpatrywano sprawę Smurgisa, Neitego, Drymana i Krosowskiego oskarżonych o działalność terrorystyczną. Sąd wojenny dwóch pierwszych skazał na 20 lat katorgi, a pozostałych dwóch uniewin-

²⁷ *Carskie wojennyje sudy w borbie s riewoluczej 1905–1907*, Moskwa 1958, s. 208.

²⁸ F. Kon, *Sądy wojenne w Królestwie Polskim*, Kraków 1909, s. 5.

²⁹ *Carskie wojennyje sudy...*, s. 20.

nił. Już w tym samym dniu policja ponownie aresztowała zwolnionych przez sąd, a chcąc uzyskać przyznanie się oskarżonych do zarzucanych im czynów zbito ich, a rany posypano solą. Oskarżeni podpisali podany im protokół, a na drugi dzień powołany nowy skład sądu wojennego skazał ich na karę śmierci i wyrok szybko wykonano³⁰.

W stosunku do anarchistów najłagodniejszą formą represji było zesłanie w głąb Rosji. Tradycyjnym rejonem zesłania rewolucjonistów była zawsze wschodnia Syberia w okolicach Irkucka. Natomiast do zachodniej Syberii, a szczególnie do guberni tobolskiej, kierowano niewielką część skazanych³¹.

Począwszy od 1906 roku, skazanych rewolucjonistów zaczęto kierować do nowych miejsc wschodniej Syberii, a mianowicie do okręgu jakuckiego, olekmińskiego, wiljuńskiego i kolmskiego³². Część zesłańców kierowano też do terenów za Jeziorem Bajkał, osiedlając ich w różnych powiatach tego okręgu.

Polityczni zesłańcy byli dwojakiego rodzaju. Kategorię pierwszą stanowili ci, którzy nakazy zesłania otrzymali od władz carskich w trybie administracyjnym, tj. z pominięciem procesu sądowego. Decyzję zesłania podejmował wówczas minister spraw wewnętrznych lub gubernatorzy terenów, na których wprowadzono stan wojenny. W okresie rewolucji stan wojenny wprowadzony był na części terenów europejskich części Rosji, ponadto w południowej części Powołża, Uralu i na Syberii. Okres zesłania w trybie administracyjnym wynosił od 2–5 lat. Kategorię drugą stanowili z kolei ci zesłańcy, którzy wyrokiem sądu cywilnego lub wojennego otrzymali karę zesłania od 5 lat do dożywotniego zesłania.

Pierwsze partie zesłańców w trybie administracyjnym przybyły na Syberię po 17 października 1905 roku, zapoczątkowując systematyczne zesłanie. Według badań rosyjskich historyków z 1911 roku, liczba zesłańców politycznych w Rosji carskiej w latach 1907–1910 wynosiła 14 647 osób (zob. tabela 1). Z tabeli wynika, iż w 1907 roku zesłano 1478 osób, w 1908 roku – 2822 osoby, w 1909 roku – 4208 osób i w 1910 roku – 6139 osób. Tak więc ilość zesłańców politycznych w okresie po stłumieniu rewolucji 1905–1907 ciągle wzrastała. W dziesięć lat po rewolucji karę zesłania odbywało jeszcze 7351 osób, które uwolniła rewolucja lutowa. Znaczna ich część to właśnie ofiary represji pierwszej rewolucji z wyrokami ponad 10-letniego zesłania³³. Wśród zesłańców znaleźli się także i anarchiści. W 1905 r.

³⁰ Ibidem, s. 34.

³¹ M. Pawłowicz, *W tiurmach...*, s. 169.

³² N.N. Szczerbakow, *Czislennost i sostaw polityczeskich ssylnych Sibiri 1907–1917*, [w:] *Ssylnyje riwolucjoniery w Sybiri*, Irkuck 1973, s. 208.

³³ Ibidem, s. 211.

Tabela 1 Zesłańcy polityczni na terenie Syberii w latach 1907–1910
w Guberniach

Lata	Zesłani z Guberni						Razem
	Irkuck	Denisiej	Tobolsk	Tomgk	Oakuck	Zabajkał	
1907	1	143	568	707	49	10	1 479
1908	3	770	1 057	850	129	13	2 822
1909	451	665	1 294	1 704	56	38	4 208
1910	874	1 531	1 663	1 724	245	102	6 139
Razem	1 329	3 109	4 582	4 985	479	163	14 647

Źródło: „Sybirskie Waprosy” 1911, nr 24. s. 25.

jako młody ruch dopiero się rozwijający w Rosji nie znajdował swych przedstawicieli w więzieniach carskich. Dopiero w końcu roku 1905 i w połowie 1906 r. anarchiści za działalność agitacyjno-terrorystyczną zostali poddani wzmożonym represjom. Przebadano ankiety personalne 11 500 zesłańców z lat 1907–1909. Ilustrują nam liczbę zesłanych anarchistów:

- Socjaldemokraci – bolszewicy – 11,3%
- Socjaldemokraci – mieńszewicy – 9,7%
- Socjaldemokraci – niefrakcyjni – 20,4%
- Eserowcy – 36,0%
- Bezpartyjni – 8,6%
- Anarchiści – 4,5%
- Ukraiński Związek Rosyjskiej Socjaldemokratycznej Partii (Spilka) – 1,2%
- Socjaliści z PPS – 1,9%
- Nacjonalistyczne grupy (Sierp, Białoruska Socjalistyczna Hromada, Gruzińska Socjalistyczna Federacja) – 2,1%
- Socjaldemokracja Królestwa Polskiego i Litwy – 0,8%
- Bund – 0,9%
- Proletariat – 0,4%
- Nie określone partyjni – 2,2%³⁴.

Z powyższego zestawienia wynika, iż największą grupę zesłańców stanowili członkowie Socjaldemokratycznej Partii Robotników Rosyjskich – 41,4%, w drugiej kolejności byli natomiast rewolucyjni socjaliści, mając 36,0% udziału w zesłankach. Z zorganizowanych grup trzecie miejsce zajmowali anarchiści z 4,5%. W więzieniach rosyjskich młody ruch anarchistyczny także zaznaczył swą obecność. Prze-

³⁴ *Irkuckaja sсыłka*, Moskwa 1934, s. 7.

badane akta personalne 271 więźniów w Tjumeniu ilustrują liczbę zatrzymanych anarchistów.

Z tabeli 2 wynika, że największą liczbę więźniów posiadały partie socjaldemokratyczne – 99 osób co stanowił 45%. Drugą grupą byli eserowcy – 51 osób – 23%. Trzecią grupą byli anarchiści – 22 osoby – 10%. Znaczną liczbę represjonowanych stanowili bezpartyjni – 36 osób – 16%.

Warto też podkreślić liczący się udział kobiet wśród aresztantów w liczbie 34 osoby, co stanowi 12,6% ogólnej grupy zesłańców politycznych. Ten rząd wielkości udziału kobiet w rewolucji dobrze o nich świadczy, jako o towarzyszkach walki rewolucyjnej.

Tabela 2. Aresztanci więzienia tjumeńskiego według płci i przynależności partyjnej w 1907 roku

Nazwa partii	Aresztanci			
	Mężczyźni		Kobiety	
	ilość	%	ilość	%
1. Socjaldemokratyczna Partia Robotników Rosyjskich	75	31,6	12	35,2
2. Partia Socjał.Rewolucj.	51	21,6	5	14,7
3. Anarchiści Komuniści i Anarchiści Indywid.	18 1	7,6 0,4	3 –	8,8 –
4. Bund	13	5,4	–	–
5. Ukraińska Socjaldem. Partia	8	3,3	–	–
6. Syjoniści Socjaliści	5	2,1	2	5,8
7. Ukraiński Związek Ros. Socjaldem. Partii (socjaldem.)	3	1,2	–	–
8. Socjaliści Rewolucjon. – Maksymaliści	3	1,2	–	–
9. Ogólnorosyjski Związek Chłopski	3	1,2	–	–
10. Ukraińska Demokratyczno-Radykalna Partia	3	1,2	–	–
11. Socjaliści rewolucyjni zbliżeni do anarchizmu	1	0,4	–	–
12. Partia Konstytucyjno-Demokratyczna	1	0,4	–	–
13. Polska Partia Socjalist.	1	0,4	–	–
14. Członkowie gubor. Zjazdu ukraińskiej PSR	15	6,3	5	14,7
15. Bezpartyjni	36	15,2	7	20,5
Razem	237	100,0	34	100,0

Źródło: N. Geine, *Politiczeskije w „Lykjamowkie”*. *Katorga i ssylka*, „Istoriko Rewolucjonnyj Wiestnik” 1926, nr 4 (25), s. 202.

Udział poszczególnych ugrupowań politycznych w rewolucji 1905–1907 roku na podstawie analizy partyjności zesłańców i więźniów syberyjskich jest oczywiście zmienny, ale widoczne są pewne prawidłowości. Otóż z różnych analiz wynika, że największym represjom w czasie rewolucji poddano przede wszystkim socjaldemokratów, rewolucyjnych socjalistów, jak również bezpartyjnych uczestników rewolucji. Na czwartym miejscu, mimo swej małej liczebności, znaleźli się jednak anarchiści, chociaż zaczęli rozwijać się dynamicznie dopiero podczas rewolucji. Wysoki ich udział w gronie zesłańców politycznych wskazuje, że władze carskie w sposób zdecydowany przystąpiły do rozprawienia się z nimi, ze względu na ich wcześniejszą działalność terrorystyczną i carobójczą.

Wyższą formą represji jaką zastosowano wobec anarchistów była katorga. Kara ta stosowana była w Rosji carskiej od połowy XIX wieku. Były to ciężkie roboty połączone z zesłaniem na odległe i bezludne tereny Syberii. Początkowo karę tę stosowano wobec przestępców kryminalnych. Zastosowano ją również wobec więźniów politycznych. Pierwszymi zesłańcami katorżnikami byli dekabryści, później objęła ona rewolucyjnych demokratów i narodników, a także pierwszych anarchistów, którzy z despotyzmem carskim zaczęli walczyć organizując zamachy terrorystyczne. Słumienie rewolucji 1905–1907 roku spowodowało karanie katorgą przez władze carskie przywódców ruchu rewolucyjnego i uczestników masowych zbrojnych powstań na skalę dotychczas niespotykaną. Według danych statystycznych na dzień 1 stycznia 1914 roku skazanych na katorgę było 8376 osób, z czego aż 6069 osób zostało zasądzonych na tę karę w latach 1906–1908³⁵.

Rewolucyjni zesłańcy musieli odbywać katorgę razem z przestępcami kryminalnymi. Stąd też wielu młodych ludzi załamywało się, popełniając samobójstwo. W latach 1905–1909 samobójstwa popełniło łącznie 468 osób, w tym 40 osób w 1905 roku, 42 w 1906 roku, 118 w 1907 roku, 123 w 1908 roku i 145 w 1909 roku³⁶. Pomimo tych zatrważających faktów, władze carskie do samego końca katorgi nie przyznały więźniom politycznym należnych im praw.

Karę katorgi połączoną z zesłaniem ferowały okręgowe sądy wojenne, zarówno morskie, jak i polowe oraz dowódcy karnych ekspedycji, których celem była fizyczna rozprawa z ośrodkami ruchu rewolucyjnego i zbrojnymi powstaniem. Zasądzonych katorżników najpierw kierowano do Tobolsko, o następnie rozdzielano ich do poszczególnych więzień pierwszej kategorii, czyli do najcięższych ze względu na regulamin i warunki życiowe. Początkowo większość politycznych

³⁵ A. Miłowidow, *Tiuremnoje nasilenie w Rosii w 1914 godu*, „Krasnaja Latopis” 1925, nr 3, 1925, s. 266.

³⁶ S. Uszarowicz, *Smiertnyje kazni w carsko Rossii...*, s. 496.

katorżan znajdowała się w ośrodku w Akatuju. W miarę wzrostu liczby zesłańców na katorgę zaczęto rozsyłać do ośrodków katorżniczych zlokalizowanych w guberni tobolskiej (zob. tabela 3), przy czym dwa z nich Malceńskije i Akatujskije – przeznaczono dla kobiet³⁷.

Część z politycznych zesłańców na katorgę skierowana też została do pracy przy budowie amurskiej drogi i linii kolejowej. Analizowane akta personalne 470 więźniów zesłanych na katorgę, a przebywających w Centralnym Więzieniu Eleksandrowskim i Katordze Nerczyńskiej wykazują, że robotnicy stanowili 45,4% w pierwszym wypadku i 68,1% w drugim. Byli to przeważnie robotnicy kwalifikowani o zawodzie: tokarza, ślusarza, tkacza czy mechanika, a jedynie 1/5 to robotnicy bez kwalifikacji. Drugą większą grupą byli żołnierze, którzy brali udział w powstaniach zbrojnych, stanowiąc aż 20,6% ogółu zesłanych na katorgę w wyżej wspomnianych więzieniach. Natomiast inteligencja w skali 8–9% ogółu zesłanych rekrutowała się z nauczycieli, lekarzy, prawników i dziennikarzy. Do grupy tej też można zaliczyć studentów i nawet uczniów, którzy w więzieniu Aleksandrowskim stanowili 12,8%, wobec czego inteligencja stanowiłaby 1/5 ogółu syberyjskich katorżników. Najmniejszą grupą byli chłopcy – 14,2%³⁸.

Liczbę zesłańców na katorgę a przebywających w więzieniach tobolskiej guberni w latach 1907–1910 ilustruje tabela nr 3³⁹.

Tabela 3.

Lp.	Nazwa więzienia	1907	1908	1909	1910
1.	Centralne Aleksandrowskie	233	268	351	1078
2.	Centralne Tobolskie	21	–	–	–
3.	Katorga Nerczyńska	155	409	554	405
4.	Katorga Akatujka	136	120	137	109
5.	Katorga Ałgaczyńska	–	73	106	113
6.	Katorga Zorientuncka	4	188	256	144
7.	Katorga Kadajńska	–	–	1	–
8.	Katorga Kutamorska	–	–	1	–
9.	Katorga Malceńska	–	28	43	39
10.	Zakłady Kazakowskije	–	–	–	–
11.	Katorga Aleksandrowska	15	–	5	–
Razem		564	1086	1459	1883

³⁷ Ibidem

³⁸ N.N. Szerbakow, *Czislennost i sostaw polityczeskich ssylnych Sibiri 1907–1917...*, s. 234.

³⁹ Ibidem, s. 217.

Jeśli chodzi o wiek zesłańców skazanych na katorgę, to przeważają młodzi ludzie w wieku 15–30 lat, stanowiąc prawie 90% katorżników. Zesłańcy w wieku 30–40 stanowili zaledwie 9%, grupę, zaś powyżej lat 40 stanowili zaledwie 1% garstkę katorżników. Ten młody wiek nie szedł w parze z wysokością zasądzonej katorgi, gdyż zesłańcy wymienionych wyżej więzień otrzymali wyroki:

- do lat 5-ciu – 200 zesłańców – 15,5%
- od 5–10 lat – 588 zesłańców – 46,5%
- od 10–20 lat – 324 zesłańców – 25,6%
- dożywocie – 156 zesłańców – 12,4%

Najmniej trudności wymagało ustalenie partyjności zesłanych na katorgę rewolucjonistów, bowiem policja i sądy dokładnie określały i ustalały przynależność partyjną (tabela 4).

Tabela 4: Katorżanie w Centralnym Więzieniu Aleksandrowskim Nerczyńskiej katordze według przynależności partyjnej

Lp.	Nazwa partii	Katorżanie	
		ilość	%
1.	Socjaldemokratyczna Partia Robotników Rosji	74	15,7
2.	Polska Partia Socjalistyczna	27	5,7
3.	Anarchiści	25	5,3
4.	Łotewska Partia Socjaldemokratyczna	10	2,1
5.	Socjaldemokracja Królestwa Polskiego i Litwy	5	1,1
6.	Dasznakcyton	5	1,1
7.	Bund	3	0,6
8.	Syjniści – Socjaliści	2	0,5
9.	Nieokreśleni partyjnie	7	1,5
10.	Bezpartyjni	312	66,4
Razem		470	100,0

Źródło: N.N. Szczerbakow, *Czislennost i sostaw polityczeskich ssylnych Sibiri 1907–1917...*, s. 234.

Dokonane zestawienia ilustrują nam, iż mimo że ruch anarchistyczny w Rosji był ruchem młodym to represje jakie go dotknęły były stosunkowo największe. Nie bez powodów prasa anarchistyczna wydawana za granicą ubolewała na swych łamach, iż wielu działaczy zostało przez władze aresztowanych.

Jeśli do tej działalności dodamy jeszcze zwyczaj „iż anarchista nie oddaje się żywy w ręce policji” to liczba ofiar ulegała zwiększeniu. Najsmutniejszy jest fakt, iż w ruch anarchistyczny zaangażowali się młodzi chłopcy w wieku 16–21 lat. Pro-

wadzona działalność terrorystyczna wywoływała wściekłość aparatu represyjnego, który z chwilę aresztowania anarchisty odnosił się do niego wręcz z nienawiścią. Dlatego też kary, jakie otrzymywali przywódcy w sądach, były surowe. Najczęściej był to wyrok śmierci lub dożywotnia katorga. O wadze problemu świadczy najlepiej fakt, iż decyzję władz w każdej guberni, gdzie anarchiści przejawiali działalność, powołana została specjalna Komisja do rozpatrywania spraw dotyczących anarchistów-komunistów. W Warszawie np. komisja tego typu utworzona została w sierpniu 1906 roku. W jej skład wchodziło 14 osób. Główną rolę odgrywali w niej wicecegubernator, prokurator okręgowego sądu, pomocnik prokuratora sądu wojennego, przedstawiciel policji. Zadaniem komisji było rozpatrywać akta personalne zatrzymanych przez policję anarchistów i kwalifikować typ postępowania karnego. Z dokumentów guberni warszawskiej wynika, iż większość spraw trafiała do okręgowych sądów wojennych. Na terenie Królestwa Warszawa była głównym ośrodkiem działalności sądów wojennych. Warszawski okręgowy sąd wojenny w ciągu 9,5 miesięcy 1907 roku rozpatrzył 309 spraw, w których uczestniczyło 913 podsądnych. W samej Warszawie odbyło się 245 posiedzeń sądu, na których rozpatrzono sprawy 636 podsądnych. Ten sam sąd na 8 sesjach wyjazdowych w Łodzi rozpatrzył 60 spraw, dotyczących 171 podsądnych, a w Radomiu na swych 2 sesjach wyjazdowych jeszcze dodatkowo sprawy 56 podsądnych. Ilość spraw sądzonych w poszczególnych miesiącach 1907 roku w stosunku do ilości podsądnych ilustruje tabela nr 5, z której wynika, iż przeciętnie sąd wojenny rozpatrywał na swym posiedzeniu sprawę 2–3 ludzi. Najwięcej jednak spraw, bo blisko połowa wytoczona została pojedynczym ludziom. Liczną grupę stanowiły również sprawy z 2–5 podsądnymi. Obie te kategorie wynoszą blisko 80%. Spraw liczniejszych było zaledwie 9, a najpoważniejsze to:

- anarchistów komunistów – 24 osoby,
- Zmowy Robotniczej – 17 osób,
- napady na gminy – 18 osób.
- organizacji bojowej PPS-Frakcji Rewolucyjnej – 14 osób,
- aresztowanych na ulicy Przemysłowej – 11 osób,
- o zamach na komisarza policji w Radomiu – 10 osób,
- bojówki radomskiej – 11 osób.

W liczbie 686 podsądnych było 670 mężczyzn i 16 kobiet (2,3%).

Głównymi zarzutami jakie przedstawiono podsądnym to:

- przynależność do partii politycznej, przechowywanie literatury i broni – 182 osoby,
- agitację w wojsku i obraza majestatu – 331 osób,
- akcje bojowe – 208 osób,

Tabela 5.

Miesiąc	liczba spraw, w których występuje				Ogólna liczba spraw	Liczba pod sądnych
	osób					
	1	2–5	6–10	powyżej 10		
Styczeń	12	11	1	–	24	52
Luty	17	9	3	1	30	83
Marzec	8	8	2	–	18	44
Kwiecień	10	5	–	1	16	41
Maj	10	12	1	1	24	63
Czerwiec	20	15	8	2	45	126
Lipiec	6	8	4	1	19	68
Sierpień	8	9	4	2	23	86
Wrzesień	13	12	2	1	28	89
do 15 października	10	7	1	–	18	34
Ogółem	114	96	26	9	245	686

Źródło: F. Kon, *Sądy wojenne w Królestwie Polskim*, Kraków 1909, s. 66.

- terror ekonomiczny i samosądy – 29 osób,
- bandyckie napady – 227 osób,
- inne kryminalne – 9 osób.

Razem: 686 osób.

Sporządzone zestawienie przeczy stanowczo twierdzeniom władz, iż sądy wojenne zostały powołane do walki z bandytyzmem. Z 17 kategorii spraw, grabieże i napady bandyckie stanowiły 33,1%, sprzedaż dokumentów rządowych – 0,9%, terroru ekonomicznego i samosądów 4,2%. Sprawy ściśle polityczne stanowiły 61,8% i zdecydowanie przeważały nad pozostałymi rodzajami przestępstw.

Najliczniejszą grupą aresztowanych były sprawy o terror polityczny w stosunku do przedstawicieli władzy – 10,5%. Najczęściej spotykamy tu zabójstwa stójkowych, rewirowych. Mniej było spraw o zabójstwo szpiclów. Wszystkie sprawy polityczne były dwojakiego rodzaju: pierwsze zawierały ogólne oskarżenie o przynależność do organizacji rewolucyjnych. Drugie dotyczyły oskarżenia o określone czyny wynikające z przynależności do owych organizacji i skutki z tego wynikające.

Jeśli chodzi o przynależność do partii politycznych to z 686 osób – 75 należało do PPS, 29 anarchistów-komunistów, 27 PPS-Frakcji Rewolucyjnej, 23 – S.D.,

7 – Poalej Syjon, 5 – Socjalistów – Syjonistów, 4 – Proletariatu i 2 osoby do Bundu⁴⁰. Mimo iż anarchiści na terenie Warszawy byli grupą małą, to represje, jakie ich dotknęły, były stosunkowo znaczne. W latach 1905–1907 sąd wojenny w Warszawie rozpatrywał sprawę ponad 500 anarchistów. Skazano 28 osób na karę śmierci. Wyrok wykonano na 24 osobach. Pozostali uzyskali długoletnią katorgę i zesłania⁴¹.

Sądy wojenne na terenie Rosji od 25 VIII 1906 do 20 IV 1907 roku wydały 1100 wyroków śmierci. Za polityczną działalność według danych Ministerstwa Wojny w 1902 roku skazano 15 osób, 1903 – 43 osoby, 1904 – 18 osób, 1905 – 308 osób, 1906 – 4698 osób, 1907 – 4335 osób, 1908 – 7016 osób. Ostatnia cyfra oznacza nie wzrost ruchu rewolucyjnego a jego likwidację i wzmoczoną represję⁴². Z przytoczonych danych liczbowych wynika, iż rewolucja w Rosji przy pomocy wzmoczonych metod represyjnych została zdławiona. Tak samo i ruch anarchistyczny podzielił jej los. W latach 1905–1907 większość aktywistów anarchistycznych zginęła w więzieniach lub znalazła się na katordze i zesłaniu. Działy tu i ówdzie pojedyncze osoby, które próbowały przetrzymać okres terroru państwowego i od początku z chwilą jego osłabienia przystąpić do ponownego działania agitacyjno-politycznego. Nadzieje te podtrzymywała ukazująca się prasa anarchistyczna na Zachodzie, która jednak do Rosji docierała bardzo sporadycznie. Można stwierdzić, iż ruch anarchistyczny w końcu 1907 r. i w początku 1908 roku na terenie Rosji został przez władze carskie rozbity i w drugiej połowie 1908 roku nie przejawiał większej aktywności.

⁴⁰ F. Kon, *Sądy wojenne w Królestwie Polskim*, Kraków 1909, s. 69.

⁴¹ H. Rapaport, *Anarchizm i anarchiści na ziemiach polskich do 1914*, Warszawa 1981, s. 302.

⁴² N.N. Poljanskij, *Carские военныe суды в Барбe с рeволуцeй 1905–1907*, Moskwa 1958, s. 15.

Summary

Revolution in 1905–1907 was the first resolution of the capitalism era, in which participated both bourgeoisie and social classes exploited by it, i.e. workers and peasants. Bourgeoisie supported the revolution in the first phase to improve its political position through its fight against tsar regime, while workers and peasants wanted to improve their material conditions. Existing crisis of authorities in Russia, enormous exploitation of working class, closing of factories, lay offs of workers and intellectuals, increasing starvation and high mortality among working class and peasantry, lead this groups towards direct combat against the tsar. Bourgeoisie took fright at force of the revolution and stopped its support, taking the side of the czarism.

At the beginning of the twentieth century, the main political and organisational role in the workers' environment in Russia was taken by political parties. They conducted vivacious activities in the country, as well as in emigration circles. Political agitation among Russian emigrants in Geneva, Paris and London was conducted – apart from socialist and social-democrat parties – also by anarchists.

When in 1903 western European anarchist theory began again to penetrate into Russia, it appeared that the Russian Social Democrats were not ideologically prepared for polemics with this doctrine. Social revolutionists proved to be even weaker and less immune to this anti-state movement, which resulted in breakdown of their ranks and the emergence of the so-called maximalist. The anarchists met, however, the most often with members of the Jewish Labour Bund, as initially most of anarchists were of Jewish origin. The Bund members were the least resistant to agitation of the anarchists and they began pour in their ranks.

The process of transition of political parties in the ranks of the anarchists and the rapid development of this movement occurred in the second period of the 1905–1907 revolution. This was caused by several reasons, such as the raging counterrevolution, ideological crisis of parties involved in the labour movement, taking away gains of the revolution from working class, increasing crime, resulting from rising unemployment and starvation. Being very active in labour circles, anarchists preached the slogan “active struggle with the bourgeoisie” by political and economic terror. Such slogans were finding supporters among oppressed and exploited in the Russian society.

The outbreak of the revolution in 1905 contributed to increased interest in this doctrine in Russia. Anarchism has become fashionable in some circles of the intelligentsia, who started to adapt the doctrine to local conditions and develop it creatively. Political and terrorist struggle led by the anarchists against the tsarist regime, met with firm response from the authorities. They started repressions, which consequently led to the collapse of the revolution and the destruction of the growing labour movement in Russia. In spring and summer of 1906 in Russia revolutionary sentiments had begun to subside and the counter-revolution had begun to arise. In some provinces there was a state of war imposed by the tsarist authorities in 1905, others were hold in readiness. General-governors, governors and heads of municipal acquired dictatorial powers.

In order to suppress the revolution, tsarist authorities transported troops from the Russian-Japanese war to regions with revolutionary activities. They began to brutally fight against the revolutionary movement. It consisted of organising pogroms, arrests, the intro-

duction of the war law, exiles to Siberia, round-ups, rapes, unpunished murders, demolitions of suspects' housing, robbing and beating or torture of detainees. High monetary fines for the slightest offense were also used as another measure of repressions. Over time, repressions became mass executions. But the biggest victim in this struggle was the anarchist movement. Its organisational structure was broken, and activists were arrested and sentenced to death or exiled to hard labour.